

Zorana Z. Đukić¹

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet

POEZIJA FLORIKE ŠTEFAN U SRPSKOJ KNJIŽEVNOJ KRITICI DRUGE POLOVINE XX VEKA: GINOKRITIČKI PRISTUP

Florika Štefan (1930-2016), bila je pesnikinja, publicistkinja, prevoditeljka, kritičarka i urednica rumunskog porekla koja je pisala na srpskom, ali i rumunskom jeziku. Centralna ideja ovog istraživanja polazi od težnje da se čitalačka publika detaljnije upozna sa opusom pomenute književnice, te da se sagledaju principi prema kojima je njena poezija vrednovana u književnoj kritici na našim prostorima. U tom kontekstu, sa ginokritičkog aspekta, govorićemo o javljanju identičnih tendencija da se sveukupni umetnički rad Florike Štefan predominantno percipira kroz lirske (tipično „ženske“) motive, čime se društveno-angažovane teme u njenim stihovima, žensko pitanje, kritika sveta, istorije i stvarnosti, stavljaju u drugi plan. Kako bi analiza bila kompletna, osvrnućemo se i na status koji pesnikinja zauzima u rumunskoj, odnosno kritici pisanoj na rumunskom jeziku u Vojvodini. Korpus za istraživanje sačinjen je od članaka publikovanih u književnim časopisima i monografijama u kojima se na bilo koji način evaluira lirika Florike Štefan.

Ključne reči: Florika Štefan, rumunska manjinska književnost u Vojvodini, književna kritika, ginokritika, poezija subjektivnog lirizma.

Uvod

Proučavanje dela koja su pisale žene u izrazito androcentričnom svetu književnosti predstavlja kompleksan i dug proces. Marginalizacija ženskog

¹ zorana.djukic@fil.bg.ac.rs

književnog stvaralaštva može se posmatrati kao direktna posledica statusa i doživljaja žene unutar društvenih okvira. U tom kontekstu se istraživanja književnih tekstova koje potpisuju žene neizostavno oslanjaju na feminističku praksu, tačnije, dotiču se i pitanja položaja, prava i jednakosti žena u određenoj vremenskoj epohi.

Književnice su neretko umetnost koristile kao sredstvo za iskazivanje sopstvenih doživljaja o ženskoj sudbini, pokušavajući da kroz takav oblik diskursa upute kritiku patrijarhalnom uređenju i skrenu pažnju na neka od glavnih socijalnih pitanja. Specifičnost tematike i izraza koji odlikuje dela žena u književnosti nameće nam potrebu da ih ne posmatramo isključivo kroz prizmu tradicionalnih postulata književnog kanona, već i sa posebnog, feminističkog aspekta. Koristeći se metodologijom ginokritike kao posebnog oblika feminističke kritike u književnosti, možemo kreirati jedinstvenu predstavu o ženskom autorstvu, sasvim drugačiju od one koju nam diktiraju tradicionalni principi.

Pojam ginokritike (eng. *gynocriticism*) uvela je Ilejn Šovolter (Elaine Showalter) preuzevši francuski izraz *la gynocritique*, i definisala ga kao feministički pristup u književnosti koji akcenat stavlja na ženu kao pisca, insistirajući istovremeno na rekonstrukciji ženske književne tradicije (Showalter, 1979). Ovaj vid (re)interpretacije književnog teksta u srpsku nauku o književnosti uključuje Biljana Dojčinović u svojoj studiji *Ginokritika, rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*, iz 1993. godine. Reč je o konceptu koji podrazumeva između ostalog i reviziju, kritiku tradicionalnog književnog kanona, te stvaranje nove ženske književne istorije.

Potreba za uvođenjem nove metodologije počiva na vekovima dominacije muškog glasa nad ženskim, što je rezultiralo jasnim diskontinuitetom u proučavanjima ženskog autorstva. Površan, redukcionistički pristup književne kritike bacio je senku na veliki broj književnica, ostavivši prostora za svega nekoliko svetski poznatih autorki. Identične tendencije primetne su i u domaćoj književnoj praksi. Veliki broj žena pisaca ostao je neprepoznat, neafirmisan i zaboravljen. Svega nekoliko autorki dobro je poznato široj čitalačkoj publici na ovim prostorima, budući da (većinom ili u potpunosti) zadovoljavaju stroge kanonske standarde. Upravo detekcija gorepomenutih tendencija predstavlja glavnu ideju ovog istraživanja. Koristeći se ginokritičkim pristupom, na primeru poetskog stvaralaštva pesnikinje rumuskog porekla, Florike Štefan (Florica Štefan), ukazaćemo na specifičnost kritičkog tumačenja ženskog pisanja u srpskoj (jugoslovenskoj) književnoj tradiciji i dekonstruisati uvrežene stereotipe o „ženskoj” poeziji.

Korpus analiziranih tekstova

Recepcija lirike Florike Štefan može biti podeljena u tri kategorije. Prvu čine književne kritike na srpskom jeziku, drugu kritike na rumunskom jeziku (objavljivane podjednako i u Vojvodini i u Rumuniji), dok bi se u treću mogla svrstati kritika impresionističkog karaktera publikovana u periodici. Budući da je centralno polazište ovog istraživanja utvrđivanje statusa poezije Florike Štefan u domaćoj, srpskoj (jugoslovenskoj) književnoj kritici, te da članke objavljivane u dnevnoj štampi ne možemo tretirati kao relevantne izvore, fokusiraćemo se na kritiku i naučne studije publikovane na srpskom jeziku u književnim istorijama i književnim časopisima u periodu od 1945. godine do kraja XX veka. Sa intencijom da istraživanje bude zaokruženo i smešteno u kontekst jugoslovenske književne scene, dokaćemo se i kritika na rumunskom jeziku koje potpisuju neki od značajnijih rumunskih književnika i kritičara u Vojvodini. Time ćemo dobiti imanentan pregled kritičkog vrednovanja opusa Florike Štefan kako u granicama manjinske, tako i većinske kulture. Tipološki posmatrano analizirani tekstovi podrazumevaju „prigodne analize”, književne prikaze, tačnije kritiku objavljivanu povodom izdavanja nove zbirke ili dobijanja nagrade, zatim kritiku orijentisanu isključivo na jednu zbirku pesama ili jedan pesnički ciklus (ovakvih tekstova je najviše) i najzad kritiku koja pravi osvrt na celokupno stvaralaštvo Florike Štefan i daje detaljniji uvid u njen rad.

Florika Štefan u književnoj kritici na srpskom jeziku

Florika Štefan (1930-2016) bila je književnica, prevoditeljka, publicistkinja, urednica, književna kritičarka rumunskog porekla i važna predstavnik nove generacije posleratnih pisaca u Jugoslaviji, kao i prve generacije rumunskih književnika u Vojvodini. Njeno ime neretko se pominje uz velika imena srpskog pesništva, poput Vaska Pope, Stevana Raičkovića, Desanke Maksimović, Mire Alečković i drugih.

Kao mlada pesnikinja debituje davne 1945. godine na maternjem rumunskom jeziku u *Almanahu književnog društva đaka iz Vršca (Almanahul Societății Literare a Elevilor din Vârșeț)*, da bi kasnije nastavila da publikuje poeziju u renomiranom književnom časopisu na rumunskom jeziku *Libertatea literară (Književna sloboda, od 1946. godine)*. Književni uzor pronašla je u Vasku Popi, velikom srpskom pesniku rumunskog porekla koji je među prvima prepoznao talenat i potencijal mlade autorke i ohrabrio njene ideje o stvaranju književno-kulturne spona između dva naroda. Period u kome je Florika Štefan stvarala na rumunskom jeziku trajao je vrlo kratko, budući da se već na samom početku svoje karijere odlučila za pisanje na srpskom jeziku. Objavila je svega dve zbirke poezije na rumunskom jeziku (*Cântecul tinereții (Pesma mladosti)*,

1949; *Lacrimi și raze (Suze i zraci)*, 1953), premda je značajan broj njenih pesama naknadno preveden. Nakon toga posvetila se pisanju na srpskom jeziku. Prema tvrdnji književne kritičarke Katinke Agache (Catinca Agache), glavni razlog za to prvenstveno je bila autorkina svest o „ograničenosti komunikacije na rumunskom jeziku“, te činjenici da se u rumunskoj sredini osećala kao „zabranjena pesnikinja“, budući da nije „po meri“ politokratije u kojoj je vladala cenzura (Agache, 2010: 173). Prelazak na srpski jezik Floriki Štefan je doneo slobodu u izražavanju i otvorio vrata ka srpskoj književnosti. Zahvaljujući svojoj odluci uspela je da opstane u svetu umetnosti, za razliku od mnogih drugih mladih pisaca. Autorka je osetila potrebu da dopre do šire čitalačke publike i napusti manjinsku, patrijarhalnu sredinu (Agache, 2010: 174). Usledile su zbirke pesama koje su privukle pažnju domaćih kritičara, a zahvaljujući kojim je uspela da se integriše u neke od značajnijih antologija srpskog pesništva. Reč je o sledećim zbirkama: *Tako sam se rodila*, 1956; *Zatvorene u svet*, 1958; *Dozvolite suncu*, 1962; *Treća žena*, 1962; *Godine moje*, 1965; *Do ovih i poslednjih dana*, 1968; *Mesto za ljubav*, 1971; *Utočišta*, 1973; *Koren*, 1975; *Satnica*, 1975; *Jutarnji hleb*, 1979; *Prelomne godine*, 1980; *Nanosi*, 1981; *Zrenik*, 1982; *Koreni pesme*, 1982; *Mara Gmizić* (poema), 1983; *Svetkovina*, 1984; *Zebnja*, 1990; *Licem u lice*, 1990; *Poreklo pesme*, 1990; *Srž*, 1991; *Neravnodušje*, 1991; *Dvoglas*, 1994; *Brežuljci, jezera, putovanja*, 1995; *Luda ptica ljubavi: izbor iz ljubavne lirike*, 2005. Kritički tekstovi koji sačinjavaju korpus za ovo istraživanje orijentisani su upravo na pomenute zbirke, premda, videćemo kasnije, autori koji ih potpisuju veoma često iskazuju istovetne obrasce da u njima iznova selektuju određenu vrstu tema, motiva i pesničkih izraza.

Uprkos pisanju na srpskom jeziku, Florika Štefan nikada nije nestala iz javnog života u Vojvodini, naprotiv, svoj status u srpskoj sredini upotrebila je kao sredstvo za stvaranje novih i jačanje starih kulturno-književnih veza između dva prijateljska naroda. Prevodila je književna dela sa rumunskog na srpski i obrnuto, zalagala se za razvoj književnosti na rumunskom jeziku i afirmaciju mladih pisaca, pisala književnu kritiku i bila urednica književnih časopisa na rumunskom jeziku u Srbiji – *Lumina* (*Svetlost*, 1948-1949; 1954) i *Femeia nouă* (*Nova žena*, 1953). Bila je deo srpske redakcije Radija Novog Sada, kao i član uredništva časopisa *Polja* (1955-1958) i glavna i odgovorna urednica edicije *Prva knjiga* Matice srpske (1981-1987). Književni rad Florike Štefan zapažen je i van granica Srbije, u susednoj Rumuniji, gde su prevedene i publikovane neke od njenih najčitanijih zbirki poezije.

Međutim, glavni arbitri za vrednovanje književnog stvaralaštva jesu kritičari. Srpska književna kritika XX veka imala je vodeću, ako ne i presudnu reč kada je u pitanju uspostavljanje novih tokova moderne književnosti na našem jeziku. Prateći strogo definisane kriterijume književnog kanona, književni tekstovi su vrednovani na slične načine. Tome delimično doprinosi i činjenica da su srpski kritičari većinski muškarci, a da nas ginokritika, kao što smo već

imali prilike da objasnimo, uči o važnosti tumačenja književnosti koju su pisale žene sa potpuno drugačije, netradicionalne tačke gledišta. Ispitujući žensku književnu tradiciju u slovenskim književnostima, Magdalena Koh dolazi do zaključka da je muška perspektiva izuzetno redukcioniistička (Koh, 2012: 92–97). U svojoj studiji Koh analizira stvaralaštvo četiri srpske književnice – Isidore Sekulić, Jelene Dimitrijević, Danice Marković i Milice Janković. Sve četiri autorke prepoznate su od strane domaće književne kritike (posebno od kritičara poput Jovana Skerlića), te su samim tim pronašle svoje mesto u srpskom književnom kanonu. I pored toga, stiče se utisak da je njihov doprinos marginalizovan (barem kada je reč o Jeleni Dimitrijević, Danici Marković i Milici Janković). Nazire se princip prema kome se žene integrišu u književni kanon jedino ukoliko zadovoljavaju kriterijume tradicionalnog viđenja „ženskog” pisanja.

Istovetni obrazac pronalazimo i u određenim kritičkim prikazima stvaralaštva Florike Štefan. Opšti utisak neretko je sveden na portret lirske pesnikinje, duboko okrenute sopstvenim emocijama, konfesionalne prirode, preokupirane karakteristično „ženskim” temama (ljubav, tuga, čežnja, patnja). S jedne strane poezija Florike Štefan doista se može okarakterisati kao ljubavna i emotivna, dok s druge treba sagledati širi kontekst i rasvetliti društveno-angažovanu prirodu njenog pesništva, lični revolt i kritiku koju književnica ne propušta da uputi duboko ukorenjenom patrijarhalnom poretku.

Govoreći o osobenostima srpske posleratne poezije, Jovan Deretić izdvaja imena koja u tom periodu stasavaju u prosperitetnu pesničku generaciju. Glavno obeležje novog toka u srpskoj lirici je prebacivanje težišta sa kolektivnog doživljaja na lični, odstupanje od ničim opravdanog optimizma i okretanje ka melanholiji, nostalgiji, elegiji, rezignaciji, boemstvu. Do tada skrivena, intimna i ispovednička, lirika subjektivnog realizma izlazi na površinu i dospeva u javnost, odnosno počinje da se publikuje u književnim časopisima. Među imena kao što su Branko Radičević, Mira Alečković, Miroslav Antić i Stevan Raičković, Deretić svrstava i Floriku Štefan. Na taj način ova pesnikinja postaje karakterističan predstavnik novog toka u srpskoj poeziji. Deretić Floriku Štefan opisuje kao „pesnika velike plodnosti”, dok za njen poetski izraz kaže da je „uronjen u zavičajni, ravničarski ambijent” (Deretić, 2011: 1169).

Autorka o kojoj ćemo govoriti već na samom početku svoje literarne karijere uspeva da privuče pažnju domaće javnosti. Lirskim opusom vojvođanske pesnikinje bavili su se autori koji su dali značajan doprinos književnom stvaranju u Srbiji. Kritiku zbirke poezije *Zatočene u svet* Draško Ređep započinje citirajući M. I. Bandića koji rad Florike Štefan opisuje kao „sklad i sredinu između intelektualnosti i tipično ženske senzibilitnosti koju kao svojevrсни glas pesničke iskrenosti, temperamenta i talenta nije bilo moguće potisnuti i ugušiti predostrožnom bojazni prema sentimentalizmu” (Ređep, 1959: 477). Njena poezija jasna je refleksija mladosti i društvenog života u ravnici. Upotrebljene jezičke forme često su rogobatne i neprecizne, ali iskrene. Autor kritike

zaključuje da zbirku *Zatvorene u svet* strukturalno sačinjavaju paradigme površno definisane „ženske lirike“, dok ciklusi ljubavnih, rodoljubivih, ratnih pesama i uspavanki jednako odišu svojevrsnom patetikom. Epitet „ženske liričarke“ koji Florika Štefan dobija još pedestih godina prošlog veka održaće se i tokom kasnijih decenija uprkos činjenici da pesnikinja vremenom razvija sve snažnije kritičko razmišljanje.

Ni u svojim kasnijim tumačenjima Ređep ne odstupa od prvobitno iznesenog stava. Članak iz 1962. godine objavljen u *Letopisu Matice srpske* svedoči o zrelosti Florike Štefan, no istovremeno potencira njenu „žensku prirodu“ i pesničku „neujednačenost“ (Ređep, 1962: 576–577). Pored toga, reč je o kritičaru koji među prvima primećuje ispovedni ton u poeziji vojvođanske pesnikinje. Njen poetski pečat u zbirci *Treća žena* upoređuje sa stvaralaštvom Vesne Parun (Ređep, 1962: 570–571), hrvatskom pesnikinjom koju će i kasnije kritičari upoređivati sa Florikom Štefan.

Analizirajući knjigu poezije *Tako sam se rodila*, Ognjen Lakićević 1957. godine o Floriki Štefan govori kao o pesniku ljubavi, života, onom koji traga za lepotom i nastoji da je zaštititi od zaborava. Međutim, kao pratilac ljubavi pojavljuje se tuga. U njenim pesmama često se oplakuje neko ili nešto. Premda je domaća kritika motive tužbalice u poeziji Florike Štefan okarakterisala kao patetične, Lakićević ističe da su slične tendencije primetne i kod drugih srpskih pesnikinja prema kojima kritika nije bila toliko stroga. Nepravедno zapostavljena, poezija ove književnice odlikuje se čovečnošću, mnogo više nego poezija priznatijih pesnika. Autor kritike prepoznao je snažan duh i volju pesnikinje da se odupre svemu što je loše i opisao je kao „glasnu i snažnu, nezaustavljivo bujnu i emotivnu, strasnu i briljurno divnu“ (Lakićević, 1957: 546). Pored toga što je pesnik ljubavi, ona je i pesnik zemlje i vojvođanske ravnice za koju je neraskidivo vezana. Stoga, može se reći da knjiga *Tako sam se rodila* reflektuje raznovrsnost pesničkog umeća Florike Štefan i svrstava je među pesnike sa velikim potencijalom.

Sličnu evaluaciju donosi i Luka Pavlović, kritičar koji poeziju Florike Štefan vidi kao značajan doprinos ženskom jugoslovenskom književnom stvaralaštvu. Ipak, po svojoj karakteristici ona se ne može definisati drugačije do „ženska lirika“. U tom kontekstu, poredi se sa poezijom autorki generacije kojoj pripadaju Vesna Parun, Mira Alečković, Ada Škerl, Irena Vrkljan, Vesna Krmpotić i Gordana Todorović. Pavlović ocenjuje da je pesnikinja stvorila „zanimljivu, impresivnu, cikličnu poeziju“ (Pavlović, 1957: 103), no ponekad razbijenu i suviše sladunjavu.

Govoreći o zbirci *Tako sam se rodila*, i Lakićević i Pavlović na identičan način, služeći se tradicionalnim principima, akcentiraju stavljaju na pesme koje se uklapaju u koncept tzv. „ženske lirike“. Pomenuti termin nerado upotrebljavam, budući da je plod rodnog stereotipa o večnoj ženskoj potrebi da inspiraciju crpi iz emotivnog aspekta ličnosti. Time se stiče utisak da ne samo imenovana zbirka,

već sveukupni rad Florike Štefan može biti percipiran kao klasično „žensko”, površno i emocijama preokupirano stvaralaštvo. Istražujući pesničke motive u stihovima objedinjenim u zbirki *Tako sam se rodila*, kritika isključuje istoimenu pesmu koja se može tretirati kao najraniji primer feministički angažovane tematike u poeziji ove srpske pesnikinje. Reč je o pesmi koja umnogome podseća na *Priče o ženi*, zbirku priča sefardske književnice Fride Filipović iz 1937. godine (Hawkesworth, 2000: 222), a opisuje strepnju jedne žene da neće ispuniti svoju „dužnost” i roditi naslednika. Posebno je upečatljiva slika muškaraca u porodici koji razočarani okreću glavu od novorođene devojčice:

Na zidovima od naboja znoj njenih porođajnih muka - Sveti Arhangelu na konju dotakni tvojim krilima moj bol nek se muško rodi. Svu noć je cvrčak pevao u majčinom truhu. Svu noć su je uragani ljuljali nad žitnim poljima. - Sveti Arhangelu na konju	daj da s prvim petlom moj prvenac zaplače. Na zidovima od naboja samo prvi glas ženskog plača - Sveti Arhangelu na konju otac je okrenuo glavu, deda je okrenuo glavu, baba je prvim pelenama ubrisala suze... (Štefan, 1956: 33)
---	--

Autori takođe propuštaju priliku da spomenu još dve pesme sa sličnom tematikom – *Majka* i *Majčin dom*. U prvoj pesmi iskazuje se zahvalnost majci „sazdanoj od suza i očevih poniženja” (Štefan, 1956: 38), dok je u drugoj opevana žal ćerke za majčinim protraćenim i bolom ispunjenim životom:

U prvoj krčmi na uglu muž ti je prolumpovao seljačku mladost od prve do poslednje čaše ispio je sve do dna: zoru, sunce i zvezdanu noć. Ti si ostala bez očiju	u tvom krugu one su nepotrebne. Od staje do ambara, od zadimljene sobe do trule kapije pas ti je jedini pratilac. I tebi su oči nepotrebne. (Štefan, 1956: 37)
---	---

Povodom izdavanja zbirke *Glasovi i sudbine*, Pero Zubac 1966. godine objavljuje kritiku u časopisu *Polja*. Zubac je opisuje kao „pesnikinju unutrašnjeg nemira i dragocenog pesničkog sveta” (Zubac, 1966: 13). Za razliku od sveta metafora, nadrealizma i rafiniranog intelektualizma koji se pronalaze u

pesmama Irene Vrkljan i Jasne Melvinger, pesnički izraz Florike Štefan odiše jednostavnošću. Posebna pažnja posvećuje se jeziku kojim se autorka služi, a koji Zubac opisuje kao „reči lišene tananih zvučnih preliva, opor govor sa mnogo praskavih suglasnika, sa naglim i šturim cezurama i kadencama” (Zubac, 1966: 13). To je verovatno zbog toga što pesme Florike Štefan nisu oblik eskapizma, već suočavanje sa realnošću, a realnost nije milozvučna. Katkad gorka i sumorna, deskripcija koju pesnikinja upotrebljava precizno je tematski određena i „pritajeno angažovana”. Iako to autor eksplicitno ne tvrdi, primer „pritajeno angažovane” poezije u ovoj zbirci može biti upravo pesma *Devojke i žene mog porekla* iz istoimenog ciklusa u kojoj pesnikinja tuguje za teškim, jadnim, promašenim životima mladih devojaka čija je jedina životna svrha da nekim „kržljivim mladićima” budu dobre supruge:

Sve vas znam devojke i žene mog porekla po pačjem hodu kao staru česmu iza prvog ugla ulice jer još uvek mirišete na velike sobe na brdo jastuka gde niste prespavale nijednu noć od bosiljka Sve vas znam devojke i žene jer u istom ritmu okrećete svoje nedelje oko crkve i kržljivih mladića kao jato vrana što okreće svoju glad oko crkvenog tornja Sve vas znam devojke i žene	i jao, prodaju vaših šesnaest godina kao stoku na svim banatskim vašarima Uz rakiju i njive putuju vaša mladost i starost s jednog kraja sela do drugog Sve vas znam devojke i žene kada rađate decu cvetaju njive a kada vam se razboli život od rađanja, kiša i sunca pačjim hodom vraćate se ocu da kletvom lečite sudbinu. (Štefan, 1966: 9)
--	---

Međutim, kritika propušta priliku da citirane stihove sagleda i protumači sa feminističkog aspekta. Štaviše, svih osam pesama koje pripadaju istoimenom ciklusu svrstane su u kategoriju „tugovanki” (Harpanj, 1966: 97–99).

Identičan pristup uočavamo i u kasnijim analizama. Mihailo Harpanj zbirke poezije Florike Štefan ne doživljava kao celine, već zasebne priče, jedinstvene predstave svega onoga što ona želi da podeli sa svojim čitaocima (Harpanj, 1969: 336). Povodom publikovanja zbirke *Utočišta* 1973. godine isti autor piše kritiku u kojoj se oslanja na kompletan rad Florike Štefan, iznova naglašavajući prepoznatljiv lirski ton i „potpuno ogoljenu emocionalnu supstancijalnost” (Harpanj, 1973: 26) kao glavne karakteristike umetničkog izraza ove pesnikinje.

Kritika Gojka Janjuševića predstavlja još jednu analizu poezije Florike Štefan prema kojoj se kao centralne crte izdvajaju najpre lirski pristup, a zatim i sirova emocija, iskrenost i introspekcija. Prema njegovom mišljenju pesnikinja ne propušta priliku da čitaocima uvede u svoj svet, jednu novu dimenziju satkanu

od pomešanih osećanja radosti, ljubavi, nostalgije, melanholiije, bojazni, samoće, žudnje, otuđenosti, nade i neminovnog suočavanja sa prolaznošću života. Autor zbirku *Utočišta* zaista tako i doživljava nazivajući je svojevrsnim svetionikom poezije Florike Štefan (Janjušević, 1973: 115).

Intimistički karakter pesama vojvođanske pesnikinje naglašava i Predrag Protić u svojoj kritici zbirke *Satnice*. Autor je fokusiran na analizu pesničkih formi kojima se pesnikinja služi i način na koji organizuje cikluse, ne zadirući pritom u motive i teme koje obrađuje. Kritika je upućena pesnikinji više zbog obimnosti i nespretno odabranih pesama (među kojima Protić nalazi i one koje se mogu okarakterisati kao promašaji), nego li zbog emotivnog, nostalgичnog i konfesionalnog tona koji je uglavnom potcrtavan u svakom prethodnom prikazu poezije Florike Štefan (Protić, 1975: 112–114).

S druge strane, Damnjan Antonijević po prvi put piše kritiku koja dublje prodire u srž pesništva Florike Štefan i izlazi iz tradicionalno rigidnih kalupa. On najpre ističe osnovne karakteristike njene poezije – tematske celine (ljubav, rodoljublje, priroda) i motive (smrt, vreme, prolaznost). U evokaciji sećanja i mladosti autor uočava sponu sa poezijom Branka Radičevića, darežljivost pesničkog izraza upoređuje sa Desankom Maksimović, dok ga opisi neumitnog proticanja vremena podsećaju na izraz Stevana Raičkovića. Samim stavljanjem Florike Štefan u isti kontekst sa nekim od najvećih imena srpske književnosti, Damnjan Antonijević ukazuje na značaj i vrednost njenog stvaralaštva. Motivi ljubavi, života, mladosti, bola, rastanka, kreiraju duboku emotivnu poruku koja Floriku Štefan svrstava među najbolje domaće liričare. (Antonijević, 1975: 14).

U nastavku se navodi da iako je snažna emocija najizrazitija odlika poezije Florike Štefan, ne smemo prenebregnuti činjenicu da autorka istovremeno zastupa određene stavove, ideologije, etičke i moralne kodekse. Kritika je više puta naglašavala ispovedni ton u stihovima ove pesnikinje, okrenutost ka sebi i samospoznaji. Ipak, njene rodoljubive pesme uvode jednu sasvim novu dimenziju. Kroz kolektivno sećanje, istoriju, kulturu i tradiciju jednog naroda, Florika Štefan čitaocima pokazuje u kojoj meri je vezana za svoje korene. Pesnikinja ne posmatra svet isključivo iz svoje vizure, naprotiv, ona se osvrće i na životne sudbine svojih sunarodnika, žena i devojaka, ali i budućih generacija.

Primetno je da Antonijević ima znatno širi pogled na viziju Florike Štefan od prethodnih kritičara. Po prvi put, u njegovom tumačenju pesnikinja se udaljava od žanrovski homogenog stereotipa koji je prati i dobija priznanje za svoja ideološka i moralna istupanja. Međutim, ginokritički posmatrano Antonijevićевой interpretaciji nedostaje dublji upliv u žensku perspektivu. Pomak u tom kontekstu autor pravi već u sledećoj kritici (pod nazivom *Na času velikog jedinstva*) objavljenoj u časopisu *Polja* 1977. godine. Centralna ideja teksta bila je predstavljanje dvadesetogodišnjeg rada vojvođanske pesnikinje. Antonijević se ponovo poziva na duboko emotivni karakter stihova Florike Štefan, ali istovremeno potcrtava angažovanost njene poezije koja na

jedinstven način čuva tradiciju vojvođanskog ruralnog sveta i ljudskih sudbina unutar njega. Opisujući težak svakodnevni život svojih sunarodnika, pesnikinja posebnu naklonost iskazuje prema majkama, sestrama i ženama svog zavičaja. Autor iz tog razloga poreklo ističe kao centralnu temu ove poezije. Čini se da je pesnikinja konstantno rastrzana između ljubavi prema svom kraju i težini koju život u njemu nameće. Dakle, njeno celokupno stvaralaštvo predstavlja surovo realističnu sliku stvarnosti koja nas okružuje – „stvarnost neželjenog deteta, majke, seljanke koja se muči pri rađanju, na poslu, u svakodnevici, seljanke kojoj život zaklanja svetlosne obzore” (Antonijević, 1977: 8). Ovakvim opisima pesnikinja izražava sopstvene stavove, kritiku jednog društvenog poretka i staje u odbranu osnovnih ljudskih prava i slobode. Drugim rečima, poezija Florike Štefan jeste poezija stava. Ona šalje važnu poruku, ispituje i osuđuje provincijski mentalitet, ali i samu sebe. Kritika Damnjana Antonijevića u tom smislu u određenoj meri prepoznaje *feminističko* u *ženskom*.

Uz Antonijevića i Milan Pražić kroz svoje tumačenje umetničkog opusa pomenute autorke dotiče do tada nerasvetljene dimenzije. On donosi zaključke o vidljivim promenama u njenom pesničkom izrazu, tematici, percepcijama prošlosti i sadašnjosti, shvatanju života, kolektivnog naspram individualnog, filozofskog naspram romantičarskog, odricanju od lirskog i okretanju ka egzistencijalnom. Kroz svoje pesme Florika Štefan ne živi samo svoj život, nego život cele zajednice. Ovu odliku Pražić objašnjava kao autorkinu naviku da „svaki oblik individualiteta posmatra, doživljava i rešava kroz prizmu socijalnog” (Pražić, 1980: 422). Kao primer za ovu tvrdnju navodi zbirke *Cântecul tinereții* (*Pesma mladosti*), *Lacrimi și raze* (*Suze i zraci*), *Tako sam se rodila*, *Zatvorene u svet*, *Dozvolite suncu*, *Treća žena*, *Glasovi i sudbine* i *Do ovih i poslednjih dana*. Uključivanjem novih tema, pitanja i sadržaja, Florika Štefan neminovno menja svoj pesnički stil, ali ne i ideal. Nekada strastven, pobunjenički, razgovorni i deklarativni jezik zamenjen je mirnijim, ozbiljnijim tonom. Umesto da peva o drugima, autorka se okreće sebi, analizira sebe i svoje pesništvo. Upravo ta prekretnica je mesto na kome se pesnikinja oslobađa svog sladunjavog i patetičnog tona koji je dugo odlikovao njeno stvaralaštvo. Autor kritike poslednje tri knjige navodi kao primer da je Florika Štefan doživela profesionalni preobražaj. Filozofska i egzistencijalna pitanja za čijim odgovorima pesnikinja traga nadmašila su slike iz socijalističke mladosti i osećaj teskobe koji izaziva ravničarska svakodnevica.

S druge strane, Vojislav Sekelj nastavlja da insistira na motivima ljubavi, smrti, rastanka, prošlosti i autorkinoj percepciji vremena. Istini za volju, zbirka poezije simboličnog naziva *Prelomne godine* zapravo i raslojava upravo pojam vremena. Međutim, autor kritike se ne udaljava od pomenute tematike, usko je orijentisan na jedan pesnički ciklus i ne prodire dublje u imaginarni svet ove pesnikinje. Dakle, reč je o kritičaru koji poput većine piše prigodni tekst povodom izdavanja nove knjige, ne osvrćući se na širinu pesništva Florike

Štefan. On upućuje jasnu opasku na račun autorkinog subjektivnog doživljaja „prelomnih godina“ (misli se na niz političkih potresa tokom 1948. i 1949. godine), ističući da pomenuti period ima daleko značajniji društveno-istorijski kontekst. Iz njegovog ugla, Florika Štefan je pesnički „seizmograf prošlog“ (Sekelj, 1981: 375).

Zbirka pesama *Nanosi* iz 1981. godine donela je Floriki Štefan prvu negativnu kritiku. Do tada, poezija ove pesnikinje možda jeste interpretirana kao „sladunjava“ i tipično „ženska“, ali je uprkos tome afirmativno evaluirana. Ivan Negrišorac u kritičkom pogledu pravi drastičan preokret. Autor u svom izlaganju potcrtava osrednjost stvaralačke misli pesnikinje čije pesme eksplicitno oslikavaju njenu „duhovnu skučenost“ (Negrišorac, 1982: 204). Među pesmama objavljenim u ovoj zbirci Negrišorac ne pronalazi nijednu vrednu čitanja, naprotiv, za većinu veruje da izazivaju dosadu i čitaoca navode da prestane sa čitanjem. Kao posebno neprihvatljivu odliku poezije Florike Štefan autor navodi inklinaciju ka „lirskim kićankama“ i nizanju opisa sopstvenih događaja i doživljaja usled kojih se zbirka poezije pretvara u svojevrsni dnevnik mlakih, nostalgičnih zapisa. Prema njegovom mišljenju, izraz pesnikinje nema nikakvu dubinu, odlikuje ga odsustvo strasti, jednoličan, površan i primitivan pristup. Ove karakteristike mogu se primeniti na sveukupno stvaralaštvo Florike Štefan dugo čak tri decenije, tokom kojih autor ne primećuje nikakav umetnički napredak. Štaviše, on veruje da su stihovi Florike Štefan „talog“ melodramatičnih lirskih slika bez ikakve vrednosti. Kao jedini pozitivan (no suštinski vrlo ironično izrečen) aspekt u kritici izdvaja se upornost pesnikinje da iz godine u godinu pokušava da iznedri pesme koje će i u najmanjoj meri uspeti da zadovolje kriterijume domaće kritike.

Florika Štefan uistinu može biti „optužena“ za poneku patetičnu, melanholičnu, nostalgičnu, ljubavnu jadikovku, međutim, njen celokupan pesnički svet, u kome se krije pregršt jasno upućenih istorijskih, političkih, socijalnih, feminističkih, moralnih i etičkih opaski, ipak ne bi trebalo staviti u senku ljubavne poezije sa negativnim predznakom (što je još jedan primer rodnog stereotipa) i osećanjima vođene prirode kojoj je pesnikinja bila sklona.

O istoj zbirci 1981. godine piše ugledni profesor i književnik Miljko Šindić. Detaljno raščlanjavajući cikluse koji sačinjavaju *Nanose*, Šindić potvrđuje empatičnu prirodu poezije Florike Štefan. Za njega, Florika Štefan je pesnik zemlje, ravnice, čvrsto povezana sa vlastitom zajednicom, snažno pogođena ljudskim sudbinama i nesrećama. Ona istovremeno i jadikuje nad minulim vremenima i uliva nadu u bolju budućnost. Njen pesnički izraz dopire do najdubljih emocija čitalaca, osvešćuje ih i podstiče na razmišljanje. Autor iznova podržava premisu da je poezija Florike Štefan u neraskidivoj vezi sa geografskim, istorijskim i društvenim prilikama vremena u kome je stvarana. Emotivna priroda pesama za Šindića jeste najdominantnija osobina pesništva Florike Štefan, ali nije označena negativnim predznakom kao u prethodnoj kritici

Ivana Negrišorca. Naprotiv, Šindić veruje da se vrednost poezije ove pesnikinje zasniva na njenom toplom i empatičnom pristupu (Šindić, 2001: 165–170).

Čedomir Mirković, srpski književni kritičar, esejista i pripovedač, 1984. godine objavljuje izdanje *Argumenti i ocene: književna vrednovanja*, koje predstavlja skup autorovih prethodno publikovanih književnih kritika. Analizirajući dela najvećih domaćih književnika XX veka, Mirković u svojoj kritici (prvobitno objavljenoj u časopisu *Književne novine* 1975. godine) pravi osvrt na knjigu *Satnice* Florike Štefan iz 1975. godine. On naglašava činjenicu da poezija ove pesnikinje nije dovoljno evaluirana niti vrednovana u savremenoj kritici tog vremena. Izbor tema, osobena percepcija sveta i realnosti zajedno sa koncipiranjem pesničkih slika ukazuju na to da poezija Florike Štefan umnogome odstupa od tradicionalnog pesničkog izraza. Zbirka *Satnice* razlikuje se od prethodnih dela pesnikinje po elegičnom tonu i povratku u prošlost. Sva četiri ciklusa ove knjige povezana su setom, nostalgijom, povratkom u detinjstvo, mladost, zavičaj, traganjem za sobom, doživljajem okruženja – ukratko, svim onim momentima koji obeležavaju život pojedinca. Izrazito setni ton stihova u ovoj zbirci Mirković komparira sa sonetima Skendera Kulenovića, ali bez intencije da se na bilo koji način upoređuju dva pesnika. Kratka forma katrena i rimitčko-melodijske karakteristike pesama koje praktikuje Florika Štefan ukazuju na želju pesnikinje da svaku, pa čak i minimalnu emociju predstavi kao bitan životni trenutak, ali sa određenom dozom smirenosti. U tom smislu, autorka ostaje koncizna i direktna u svom kazivanju. Mirković se dotiče i celokupnog književnog stvaralaštva pesnikinje. Kritičar veruje da se o ženama u našoj književnosti piše i govori površno, naizgled blagonaklono, a zapravo bez ikakvog konkretnog suda i podsticaja. Kao najbolji primer za ovu tvrdnju navodi upravo Floriku Štefan – pesnikinju koja ima pesnički kontinuitet, koja je prisutna, o kojoj se govori, ali ipak konkretne formulacije njene poezije izostaju (Mirković, 1984: 155–158).

Milivoje Marković svoj sud o poeziji Florike Štefan formira na osnovu dve zbirke – *Prelomne godine* i *Nanosi*. Prema njegovom mišljenju, radi se o pesnikinji koja duboko proživljava i doživljava svaki događaj o kome peva, pesnikinji koja ostvaruje neraskidivu vezu sa svojim čitaocima i kojoj se veruje. Kroz svoje stihove ona neprestano „analizira etičke odnose koji su obeležili i vreme i ljude” (Marković, 1985: 242) i spada među retke pesnike koji na tako uverljiv način ilustruju jednu mladost, prate njen tok i sve transformacije čoveka, oslobodilačku borbu i revoluciju.

Opširnije kritike i naučne studije o liku i delu Florike Štefan na srpskom jeziku nažalost ne postoje. Svako tumačenje književnog doprinosa ove autorke iz perspektive nauke o književnosti vršeno je kroz prizmu proučavanja rumunske književnosti u Vojvodini, i to u poslednje dve decenije. U tom kontekstu Florikom Štefan najviše su se bavile Mirjana Ćorković (na srpskom jeziku) i Virđinija Popović (na rumunskom jeziku). Virđinija Popović poeziju i celokupni

kulturno-književni rad Florike Štefan proučava u granicama književnosti koju su pisale žene u Vojvodini, tvrdeći da je ova pesnikinja jedan od najsnažnijih ženskih glasova rumunske književnosti kod nas (Popović, 2013: 336–338). U svom radu ona daje biografski i bibliografski pregled višedecenijskog rada Florike Štefan oslanjajući se pritom na kritičke analize Gojka Janjuševića, Radua Flore i Jona Karajona (Ion Caraion). S druge strane, Mirjana Ćorković se interesuje za stvaralaštvo Florike Štefan kroz sopstveno istraživanje stereotipa o jugoslovenskom identitetu u rumunskoj književnosti u Vojvodini. Reč je o proučavanju fenomena stvaranja „novog čoveka” i prelaska sa individualnog na kolektivno u posleratnoj Jugoslaviji. Kreiranje nove političke stvarnosti u zemlji dovelo je do generisanja specifičnog ideala žene i muškarca u socijalističkom društvu. Za veoma kratko vreme promene na društveno-političkom planu počele su da se preslikavaju i na književno-kulturni. Ispitujući predstavu o socijalističkim rodnim ulogama, Mirjana Ćorković analizira prozni tekst Florike Štefan pod nazivom *Focuri de tabară* (*Logorska vatra*), pisan na rumunskom jeziku 1950. godine. Izdvojene su slike o stereotipu idealne žene socijalizma koja je ravnopravna sa muškarcem, obavlja identične poslove (od poslova u kuhinji do poslova na radnim akcijama), služi svojoj zemlji, ali i svojoj porodici. Autorka istraživanja u nastavku zaključuje da je opisavši takvu ženu Florika Štefan pozitivno odgovorila na zahteve vladajuće ideologije (Ćorković, 2015: 201). Samim tim, motive iz *Logorske vatre* ne tretiramo kao oblik feminističkog, već političkog narativa.

Književna kritika na rumunskom jeziku

Premda se u fokusu ovog istraživanja nalaze kritički tekstovi na srpskom jeziku, valjalo bi spomenuti i kritiku objavljivanu na rumunskom jeziku u Vojvodini.

Budući da je Florika Štefan značajan predstavnik posleratne generacije rumunskih pisaca u Vojvodini, o njenom radu i pesničkom umeću napisani su brojni prikazi. Kako bismo u ovaj rad uvrstili samo one najrelevantnije, utvrdićemo određene kriterijume. Po uzoru na prethodnu listu kritika pisanih na srpskom jeziku, primat ćemo dati tekstovima naučnog karaktera, delovima naučnih studija i književnih ogleđa, dok ćemo impresionističku kritiku publikovanu u dnevnoj štampi izostaviti. Takođe, isključićemo i monografije u kojima se daje pregled biografije i bibliografije Florike Štefan, bez književne evaluacije.

U tom kontekstu na samom početku važno je istaći da se Florika Štefan pominje u svim kapitalnim istorijama književnosti rumunske nacionalne manjine u Srbiji, ali i da je značajan broj kritika objavljen u književnim časopisima. Sa ciljem da napravi sistematizaciju književnog stvaralaštva na

rumunskom jeziku u Vojvodini, Radu Flora, istaknuti pisac, kritičar i nekadašnji profesor Filološkog fakulteta u Beogradu, napisao je nekoliko značajnih istorija književnosti. U svakoj od njih predstavljen je doprinos Florike Štefan, koji nije mogao u potpunosti biti sagledan budući da se odnosio na malobrojna dela ove pesnikinje pisana na rumunskom jeziku. Iz tog razloga, prema njegovim rečima, potencijal i raskoš pesničkog izraza Florike Štefan treba vrednovati kroz dela nastala na srpskom jeziku (Flora, 1971: 25–32). Vodeći se tom tvrdnjom, u ovom istraživanju osvrnućemo se na svega nekoliko prikaza rumunskih autora.

Kornel Ungureanu (Cornel Ungureanu) se poezijom Florike Štefan bavio u članku nastalom povodom objavljivanja knjige *Poreklo pesme* (1990). Tekst je objavljen u okviru rubrike *Nove knjige* časopisa *Lumina* i u njemu Ungureanu pravi osvrt na celokupno stvaralaštvo pesnikinje. Autor zapaža da je reč o pesnikinji čija poezija je inspirisana osećajem razočaranja, neuspeha i neprihvatanja realnosti. Ungureanovo mišljenje oslanja se na viđenje Jona Karajona (Ion Caraion), koji je još 1967. godine primetio da se Florika Štefan tematski nadovezuje na stvaralaštvo rumunskih pesnikinja poput Otilije Kazimir (Otilia Cazimir), Madelene Andronesku (Madelena Andronescu), Anișoare Odeanu (Anișoara Odeanu), Olge Kabe (Olga Caba), Koke Farago (Coca Farago), Agate Bakovije (Aghata Bacovia) i drugih (Ungureanu, 1991: 140). Međutim, u kontekstu jugoslovenske književnosti poezija Florike Štefan je jedinstvena. Ona je pesnik sela, pesnik koji dolazi iz ruralne sredine i njen svet u potpunosti pripada tom podneblju. Nešto kasnije identične tendencije biće primećene i u poeziji rumunskih pisaca Slavka Almažana (Slavco Almajan) i Joana Flore (Ioan Flora). Specifičnost ove vrste lirike je u tome što nije karakteristično nabijena tananim emocijama i suptilnim emocijama, već naprotiv, odlikuje se izrazitom jačinom, stavom, borbenošću. I kao takva to je ipak „lirika duše“, slična onoj koju pronalazimo kod Vesne Parun, Desanke Maksimović, Marije Banuš (Maria Banuș), Nine Kasijan (Nina Cassian) i Magde Isanos. Ungureanu dodaje da je Florika Štefan književnosti doprinela i kao prevodilac. Prva je sa rumunskog na srpski prevela dela rumunskih književnika Lučijana Blage (Lucian Blaga) (i to 1957. godine, u trenutku kada je Blaga bio zabranjen u Rumuniji), Nikite Staneskua (Nichita Stănescu), Magde Isanos, Tudora Argezija (Tudor Argezi), Marina Soreskua (Marin Sorescu), Nine Kasijan i drugih.

Opsežna studija *Univerzalna duša nema domovinu* profesorke Filološkog fakulteta u Beogradu, Mariane Dan, dvojezično je izdanje koje na prvom mestu definiše početke rumunske književnosti u Srbiji (tada Jugoslaviji) od druge polovine XX veka naovamo, a zatim ispituje i srpsko-rumunske književne veze tog perioda. Autorka u svom istraživanju naglašava nekoliko važnih trenutaka – osnivanje časopisa *Lumina*, prvog književnog časopisa na rumunskom jeziku u Vojvodini i formiranje prve generacije pisaca i pesnika, među kojima su najznačajniji Mihai Avramesku, Jon Balan, Radu Flora i Florika Štefan.

Zbirka poezije *Tako sam se rodila*, objavljena 1956. godine, omogućila je Floriki Štefan da stupi na jugoslovensku književnu scenu koju su u to vreme delili Stevan Raičković, Branko Miljković, Vasko Popa, Vesna Parun i dr. (Dan, 1997: 71). Još na samom početku njeni stihovi su odisali iskrenošću i dubokom emocijom. Istovetan ton primetan je i u njenim kasnijim radovima. Mariana Dan kroz primere nekoliko pesama ukazuje na centralne teme i motive kojima pesnikinja pridaje važnost. Naglašena je tendencija ka vraćanju u prošlost, mladost, detinjstvo, život u rodnom selu, preispitivanje teških životnih momenata i odluka i snažan osećaj empatije. Međutim, autorka studije insistira na još jednom bitnom segmentu u poeziji Florike Štefan koji domaća kritika neretko isključuje. Reč je o motivu žala nad teškom ljudskom sudbinom, a ponajviše sudbinom žena okovanom čvrstim tradicionalnim i patrijarhalnim stegama. Tako pesnikinja niže slike slomljenih čaša u obližnjim kafanama (aludirajući na život sa zavisnicima i potencijalnim nasilnicima), opisuje roditeljsko razočaranje kada dobiju žensko dete, majčinski bol za gubitkom deteta i nesreću poniženih „lutaka” koje se prodaju na vašarima, veridbama i svadbama (Dan, 1997: 72). Upravo ovakva angažovanost poezije Florike Štefan daje autentičnost njenom izrazu i svrstava je među značajne pesnike svoje generacije. Mariana Dan smatra da „iako poezija nema moć da radikalno promeni svet, Florika Štefan svakako veruje da ga ona može oplemeniti, da može otvoriti nove vidike i stvarima dati novo, dublje značenje” (Dan, 1997: 73). Umetnička vrednost njene poezije je i u tome što svet ne posmatra kroz velike istorijske trenutke, već velike istorijske trenutke svodi na lični doživljaj.

Nakon Mariane Dan, analizom dela vojvođanske pesnikinje u svojoj naučnoj studiji posvećenoj proučavanju rumunske književnosti XX veka u Vojvodini bavi se i već pomenuta Katinka Agache. Ona Floriku Štefan svrstava među najznačajnije pesnike svoje generacije, poput Vaska Pope, Vesne Parun i Miodraga Pavlovića. Autorka u svojoj monografiji objedinjuje celokupnu biografiju i bibliografiju pesnikinje, pravi osvrt na njen prevodilački i urednički rad i ukazuje na mesto koje je zauzimala u domaćoj kritici tokom druge polovine prošlog veka. Zahvaljujući specifičnom lirskom tonu, poezija Florike Štefan okarakterisana je kao autentična. Ona pripada određenom vremenu i prostoru, nekada je konfesionalna, nekada racionalna, lirska ili socijalno angažovana, u slobodnom stihu ili katrenu, orijentisana na personalnu ili pak kolektivnu percepciju sveta. Kao centralne teme izdvajaju se ljubav, mladost, evociranje prošlosti, ravničarski duh, povezanost sa zavičajem, prirodom i okolinom, traganje za istinom i empatija prema sudbini običnog čoveka (Agache, 2010: 169–180). Sličnog stava su bili i Jon Deakonesku (Ion Deaconescu) (2015), Joan Baba (Ioan Baba) (2016), kao i Florijan Kopčea (Florian Copcea) (2016), koji su se likom vojvođanske pesnikinje bavili nešto kasnije, u drugoj deceniji XXI veka, pred sam kraj njenog života i povodom njene smrti.

Shodno tome, zaključićemo da su se rumunski kritičari prilikom vrednovanja pesničkog stvaralaštva Florike Štefan vodili sličnim načelima tradicionalne interpretacije književnog dela. Ono što ih razlikuje zapravo je tendencija ka sagledavanju šireg konteksta i uključivanju drugih segmenata rada autorke u sam proces ocene njenog pesničkog umeća. Rumunski kritičari nastojali su da bitne biografske odrednice Florike Štefan stave u okvir njenog sveukupnog opusa i istraže načine na koje su one mogle uticati na njen umetnički izraz. Naziru se i obrisi feminističkog razmišljanja, posebno u konstataciji Mariane Dan da pesnikinja kroz svoje stihove preispituje strogi patrijarhalni sistem vrednosti i pokazuje interes za položaj žene unutar zatvorenog ravničarskog sveta. Upravo uočavanje ovakvih tendencija predstavlja jedan od zadataka ginokritike. Ipak, težište svake analize ostaje upravo na lirskom, romantičarskom karakteru poezije Florike Štefan, čije postojanje ne treba negirati ni u kom pogledu.

Umesto zaključka: Paralelni kanon i promena perspektive

Komparativna analiza tekstova domaćih kritičara koji su tokom nekoliko decenija vrednovali poeziju Florike Štefan rasvetljava premisu iznesenu na samom početku ovog rada. Sledeći postulate tradicionalnog tumačenja književnog dela autori kritika su pomenutu pesnikinju integrisali u srpski književni kanon, čime joj je obezbeđen status jedne od važnijih domaćih pesnikinja. Put ka kanonizaciji Floriki Štefan utrle su upravo one pesme koje se svojim karakterom uklapaju u definiciju „ženskog pesništva” – ljubavne, tugaljive, nostalgicne i melanholicne. Među brojnim antologijama srpskog pesništva koje sadrže stihove ove pesnikinje valja spomenuti *Najlepše ljubavne pesme srpskih pesnikinja* (priredila Gordana Simeunović, 2013), *Srpske pesnikinje od Jefimije do danas* (priredili Stevan Radovanović i Slobodan Radaković, 1972), *Svetiljke na putu: Antologija posleratne srpske poezije* (priredio Milivoje Marković, 1986) i *Zaljubljeni Orfej: antologija srpske ljubavne poezije* (u izdanju Saveza Srba u Rumuniji, 2006).

Ovakav izbor sasvim je očekivan uzmemo li u obzir činjenicu da je upravo na ovom žanru insistirala domaća književna kritika. Stihovi kojima Florika Štefan upućuje direktnu kritiku tradicionalnom patrijarhalnom društvu ređe su pominjani, a još ređe birani za antologije. Prethodno citiranim pesamama *Devojke i žene mog porekla*, *Tako sam se rodila*, *Majka* i *Majčin dom* pridružićemo i poemu *Mara Gmizić* (1983), kojoj nijedan kritičar ne posvećuje pažnju, a koja posmatrano sa ginokritičkog aspekta može demistifikovati potpuno novu dimenziju poezije Florike Štefan. Poema je posvećena hrabroj partizanki, Mari Gmizić iz Vojvodine koja nikada nije proglašena za narodnu heroinu i o kojoj istorijski izvori beleže vrlo malo informacija. Uprkos tome, autorka je svojim

stihovima sećanje na Maru uspela da sačuva od zaborava. S obzirom na to da je i sama pripadala Antifašističkom frontu žena (AFŽ) posvećenom rešavanju pitanja od interesa za žene u Jugoslaviji, te da je određeni vremenski period bila na čelu AFŽ časopisa *Femeia nouă*, jasno možemo zaključiti zbog čega je Florika Štefan kontinuirano kroz svoje pesme ukazivala na prokletstvo ženske sudbine u androcentričnoj ruralnoj sredini. Ginokritička metodologija iz tog razloga insistira na konstruisanju kompletnog portreta žene kao pisca, tačnije poziva na uključivanje njene kompletne biografije u sam proces evaluacije književnog rada. Samo tada u književnom delu možemo uočiti određene karakteristike koje se klasičnim principima vrednovanja prenebregavaju.

Nepravедno su zapostavljena i prozna dela Florike Štefan, pripovetke, eseji i književne kritike kojima je autorka decenijama pokušavala da izgradi most među srpskom i rumunskom kulturnom tradicijom. Izostaje i analiza pojedinih pesama i članaka posvećenih velikim srpskim pesnikinjama, Milici Stojadinović Srpkini, Darinki Jevrić i Desanki Maksimović. Činjenica da se Florika Štefan interesovala za lik i delo ovih nedovoljno cenjenih žena u srpskoj kulturi ide u prilog pretpostavci da je reč o autorki čiji doprinos prevazilazi granice simplifikovanog ljubavnog pesništva. Teme kojima se pesnikinja bavi deo su kompleksnog mozaika empatične poezije kroz čiju se prizmu može analizirati položaj žene unutar manjinske rumunske zajednice. Istovremeno, ona predstavlja realističan prikaz društvenih prilika XX veka koje su u znaku maskuliniteta. Insistiranje na ovakvim segmentima pomaže nam da otkrijemo nove dimenzije književno-kulturnog nasleđa jedne autorke. Uvođenje ginokritičkog pristupa u postupku tumačenja stvaralaštva Florike Štefan ukazuje na bitnu sponu između rumunske i srpske književnosti, a samim tim doprinosi i rekonstrukciji ženske književne istoriografije na ovim prostorima.

Međutim, književni kanon i književna kritika predstavljaju tradicionalnu, izuzetno rigidnu i otpornu formu. S obzirom na to da ginokritička perspektiva podrazumeva reviziju osnovnih principa po kojima funkcioniše ovaj mehanizam, postavlja se pitanje da li je i u kojoj meri modifikovanje književnog kanona moguće. U tom smislu, ginokritičarke sve češće odustaju od intervencije i okreću se stvaranju novog, paralelnog kanona. Kreiranje paralelnog književnog kanona podrazumeva uvođenje feminističke tačke gledišta u književnost u svakom smislu, bilo da je autor žena ili muškarac. Preispitivanjem stanovišta sa kog je delo Florike Štefan vrednovano u književnoj kritici na ovim prostorima pružili smo uvid u jedan od mogućih oblika feminizacije književnosti. Uz to, ukazali smo na određene tendencije u pristupu domaćih kritičara i neophodnost promene perspektive u samom procesu evaluacije književnog stvaralaštva.

Literatura:

- Agache, C. (2010). *Literatura română din Voivodina*. Panciova: Libertatea.
- Antoniјеvić, D. (1975). Lirska kantilena Florike Štefan. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, (21)201, 14–15.
- Antoniјеvić, D. (1977). *Na času velikog jedinstva*. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, (23)224, 8–9.
- Baba, I. (2016). Florica Štefan : notă lexicografică. *Lumina: revistă de literatură*, (69)4–6, 101–105.
- Copcea, F. (2016). Florica Štefan sau poeta realităților fictive. *Lumina: revistă de literatură*, (69)4–6, 106–108.
- Ćorković, M. (2015). Slike i stereotipi o jugoslovenskom identitetu u rumunskoj književnosti u Vojvodini: 1945-1952. In V. Popović, I. Janjić, S. Milancovici, E. Gagea (Ed.), *Communication, culture, creation: New scientific paradigms* (pp. 197–204). Arad : „Vasile Goldiș” University Press.
- Dan, M. (1997). *Univerzalna duša nema domovinu (Sufletul universal nu are patrie)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Deaconescu, I. (2015). Florica Štefan : 85 : fulgurații despre o poezie autentică. *Lumina: revistă de literatură*, (68)3–4, 48–52.
- Dojčinović, B. (1993). *Ginokritika: rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”.
- Flora, R. (1971). *Literatura română din Voivodina: panorama unui sfert de veac (1946-1970)*. Panciova : Libertatea.
- Harpanj, M. (1973). Florika Štefan: „Utočišta”. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, (19)176, 26.
- Hawkesworth, C. (2000). *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press.
- Mirković, Č. (1984). *Argumenti i ocene: književna vrednovanja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Negrišorac, I. (1982.). Florika Štefan: „Nanosi”. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, (28)278, 204.
- Pavlović, L. (1957). Florika Štefan „Tako sam se rodila”. *Život*, (10)7–8, 103–104.
- Popović, V. (2013). Voci feminine în diasporă – poezia de limba română din Voivodina. In L. Botoșineanu, O. Ichim, C. Maticiu, E. Tamba (ed), *Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane. Național și internațional în limba și cultura română* (pp. 335-343). Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române.
- Protić, P. (1975). Pregled lirskih tema: Florika Štefan, Stanica. *Ulaznica: časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, (9)49–50, 112–114.
- Sekelj, V. (1981). Florika Štefan: „Prelomne godine”. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, (27)270/271, 375–376.
- Štefan, F. (1956). *Tako sam se rodila*. Vrbas: Progres.
- Štefan, F. (1966). *Glasovi i sudbine*. Novi Sad: Progres.
- Ungureanu, C. (1991). Florica Štefan: Originea cîntecului. *Lumina: revistă de literatură*, (45)1–3, 140–143.

- Деретић, Ј. (2011). *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Сезам Бук.
Deretić, J. (2011). *Istorija srpske književnosti*. Zrenjanin: Sezam Book
- Харпањ, М. (1969). Флорика Штефан: До ових и последњих дана. *Летопис Матице српске*, (403)3, 336–338.
Harpanj, M. (1969). Florika Štefan: Do ovih i poslednjih dana. *Letopis Matice srpske*, (403)3, 336–338
- Харпањ, М. (1966). Гласови и судбине од Флорике Штефан. *Летопис Матице српске*, (398)1, 97–99.
Harpanj, M. (1966). Glasovi i sudbine od Florike Štefan. *Letopis Matice srpske*, (398)1, 97–99
- Јањушевић, Г. (1973). Флорика Штефан: Уточништа. *Летопис Матице српске*, (412)1, 113–115.
Janjušević, G. (1973). Florika Štefan: Utočišta. *Letopis Matice srpske*, (412)1, 113–115
- Кох, М. (2011). *...када сазремо као култура. Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*. Београд: Службени гласник.
- Кох, М. (2011). *...kada sazremo kao kultura. Stvaralaštvo srpskih spisateljica na početku XX veka (kanon – žanr – rod)*. Beograd: Službeni glasnik
- Лакићевић, О. (1957). Књига поезије Флорике Штефан „Тако сам се родила”. *Сусрети*, (5)6–7, 545–547.
Lakićević, O. (1957). Knjiga poezije Florike Štefan „Tako sam se rodila”. *Susreti*, (5)6–7, 545–547
- Марковић, М. (1985). *Орфејеви сапутници: критика савремене југословенске поезије*. Нови Сад: Будућност.
- Marković, M. (1985). *Orfejevi saputnici: kritika savremene jugoslovenske poezije*. Novi Sad: Budućnost
- Пражић, М. (1980). Тражење новог јединства: Флорика Штефан: Јутарњи хлеб. *Летопис Матице српске*, (425)2, 422–427.
Pražić, M. (1980). Traženje novog jedinstva: Florika Štefan: Jutarnji hleb. *Letopis Matice srpske*, (425)2, 422–427
- Ређеп, Д. (1962). Од истог читаоца: Флорика Штефан: Дозволите сунцу. *Летопис Матице српске*, (389)6, 576–577.
Ređer, D. (1962). Od istog čitaoca: Florika Štefan: Dozvolite suncu. *Letopis Matice srpske*, (389)6, 576–577
- Ређеп, Д. (1959). Од истог читаоца: Флорика Штефан: Затворене у свет. *Летопис Матице српске*, (383)5, 477–478.
Ređer, D. (1959). Od istog čitaoca: Florika Štefan: Zatvorene u svet. *Letopis Matice srpske*, (383)5, 477–478
- Вујков, Д. (2018). Читање савременика. Петроварадин: Алфаграф.
Vujkov, D. (2018). *Čitanje savremenika*. Petrovaradin: Alfagraf

Izvori:

- Showalter, E. (2012). Towards a feminist poetics. In M. Jacobus (Ed.), *Women writing and writing about women* (pp. 22–42). London: Routledge.

**THE POETRY OF FLORIKA ŠTEFAN IN SERBIAN LITERARY CRITICISM
OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY: A GYNOCRITICAL APPROACH**

S u m m a r y

Florika Štefan (1930-2016) was a Serbian poet, publicist, translator, critic, and editor of Romanian origin. The central idea of this research is based on the desire for the readership to become more familiar with the work of the aforementioned writer and to recognize the principles by which her poetry is evaluated in literary criticism in our region. In this context, from a gynocritical point of view, we will discuss the appearance of identical tendencies to perceive the artistic work of Florika Štefan mainly through lyrical (“typically feminine”) motifs, while the other, socially engaged themes in her verse, the women’s issue, criticism of the world, history and reality, recede into the background. To round out the study, we will also include the critics written in Romanian in Vojvodina. The corpus of research consists of articles published in literary magazines and monographs, in which Florika Štefan’s poetry is evaluated.

Key words: Florika Štefan, literature of the Romanian minority in Vojvodina, literary criticism, gynocriticism, the poetry of subjective lyricism.